

*Андрій Даниленко**

ПРО ВНЕСОК НАДДНІПРЯНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ СВЯЩЕНИКІВ У РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ХІХ СТОЛІТТІ

ON THE CONTRIBUTION OF DNEPER UKRAINE ORTHODOX PRIESTS
TO THE FORMATION OF LITERARY UKRAINIAN IN THE 19TH CENTURY

The article analyzes the contribution of Ukrainian Orthodox priests to the formation of literary Ukrainian. The author argues that their contribution is fully commensurate with that of Greek-Catholic priests in Austria-Hungary.

Keywords: homiletic works, literary Ukrainian, vernacular Ukrainian, Church Slavonic

Słowa kluczowe: prace homiletyczne, ukraiński język literacki, język ojczysty, język staro-cerkiewno-słowiański

Василію Васильовичу Німчукові присвячується
(6 липня 1933 р. – 26 листопада 2017 р.)

Внесок наддніпрянських письменників та поетів у розбудову нової літературної мови в ХІХ ст. є вагомий. Тараса Шевченка та Пантелеймона Куліша можна вважати засновниками стильових норм сучасної української літературної мови, які відрізнялись від „говіркової доктрини” наддніпрянських промоторів бурлескного канону та „народньо-церковнослов’янської парадигми”, плеканої переважно в Галичині, Закарпатті й Буковині [Даниленко, 2018]. Утім, говорячи про Наддніпрянську Україну, дослідники забувають поцінувати внесок „малоросійської трійці” священників-нормалізаторів, як-от: Василя Гречулевича (1791–1870), Стефана Опатовича (1832–1892) та Іоанна Бабченка (?–?). Отож, у пропонуваній розвідці робиться спроба

* Modern Languages and Cultures Department (Katedra Nowożytnych Języków i Kultur), Pace University, 41 Park Row, New York, NY 10038; e-mail: adanylenko@pace.edu.

висвітлити їх внесок у розбудову української літературної мови, який ще й досі залишається на маргінесах дослідження цієї мови й потрактовується часто-густо суперечливо.

У 2005 р. у своєму огляді українських перекладів Святого Письма Василь Німчук чи не вперше згадав трьох священників-мовотворців та їхній внесок у впровадження української мови в проповідництво на підросійських землях напередодні прийняття Валуєвського циркуляру 18 липня 1863 р. [Німчук, 2005, с. 25; Даниленко, 2013]. Кілька років тому Міхаель Мозер порівняв мову, використану В. Гречулевичем у його проповідях [Гречулевич, 1849] та катехитичних бесідах [Гречулевич, 1852a; 1852б], зі стандартом нової літературної мови й дійшов висновку, що буцімто мова наддніпрянського священника не набагато далі відбігала від „язичія” сучасних йому галицьких та закарпатських священників [Moser, 2012, с. 50]. Ба більше, як ствердив М. Мозер, попри зусилля В. Гречулевича та дециці інших православних діячів, внесок „малоросійських” священників був мінімальний або ніякий у розвиток нової української літературної мови [Moser, 2012, с. 50]. Ми спробуємо довести, що така оцінка „малоросійських” священників-мовотворців є спрощеною, а отже, потребує додаткового дослідження.

Почнімо з того, що окрім поодиноких згадок, практично нічого невідомо про цих наддніпрянських священників, а особливо про їх мовні доктрини. Утім, В. Гречулевичу, священнику в с. Ганнопіль Брацлавського повіту на Поділлі, з цього погляду пощастило трохи більше [Нахлік, 2007, с. 122–125; Кошель, 2007]. Скажімо, 1900 р. з нагоди тридцятиліття від його смерті, Антон Лотоцький надрукував стислий огляд життя В. Гречулевича та його подвижницької праці на ниві душпастирській, згадавши про деякі з його видань українською мовою, що виходили друком від 1849 р. до 1858 р. [див. ЕУ, т. 2, с. 434; ЕУ, т. 2, с. 240]¹. Говорячи про україномовні тексти проповідей

¹ У своїй розвідці В. Німчук згадав чотири праці В. Гречулевича, які були надруковані українською мовою, як-от: *Проповеди на малоросійском языке* (СПб., 1849), *Беседи катехитические при объяснении Молитвы Господней на малоросійском языке* (СПб., 1855), *Беседи катехитические на Символ веры, говоренные на малоросійском языке* (СПб., 1856, 2-е видання – 1859), *Беседи о семи спасительных таинствах* (СПб., 1859). М. Мозер використав дві праці В. Гречулевича, а саме *Проповеди 1849 р.* та *Катехитические беседи на девять блаженств евангельских и десять заповедей Божьих, говоренных на малоросійском языке* (СПб., 1852). Утім, ані В. Німчук, ані М. Мозер не згадали про перевидання *Проповедей 1849 р.*, які були перероблені і значно доповнені П. Кулішем 1857 р. [Гречулевич, 1857; Нахлік, 2007, с. 122–123]. Найповніший список творів В. Гречулевича українською мовою можна знайти в книжці Й. Ремі, який згадав аж 9 публікацій священника українською мовою, що значно розширює рамки майбутнього дослідження його творів [Remy, 2016, 298–299].

В. Гречулевича, А. Лотоцький підсумував, що „автор часто-густо користується щиронародніми виразами, що вони віддавна були створені народом самотужки”; з погляду термінологічного, Гречулевичева мова складається з „виразів слов’янських, які близько споріднилися з малоросійською мовою й увійшли до неї як природня частина її” [Лотоцький, 1900, с. 283]. Загалом, продовжив А. Лотоцький, „мова казань о. Василя Гречулевича – щира малоросійська з деякими подеколи характеристичними особливостями подільського говора” [Лотоцький, 1900, с. 283].

У своєму дописі А. Лотоцький так само переповів аргументи, що їх навіть 1849 р. сам В. Гречулевич на користь друку проповідей українською мовою [Гречулевич, 1849, с. і–v]. Передусім, успіх казань залежить від використання мови „загальнозрозумілої”, простої, рідної серцю народу; тим-то В. Гречулевич бідкався, що таких видань на Україні практично немає, а тутешні священники продовжують проповідувати російською мовою, для народу малозрозумілою, хоча українська мова й належить тридцятимільйонному народові [Лотоцький, 1900, с. 284]². Через це, як уважав В. Гречулевич, а за ним і А. Лотоцький, такі проповідники перетворилися для своєї пастви на таких собі „чужоземців”, які нічого корисного своїми казаннями зробити не в змозі [Гречулевич, 1849, с. і–ii]. Нехтуючи „живою говіркою”, такі проповідники, на думку В. Гречулевича, удаються до речей „надто загальних” та „книжних понять”, які не дозволяють „увійти в дух його [народу] життя” [Гречулевич, 1849, с. і–ii; Лотоцький, 1900, с. 285].

Отже, що за мову мав В. Гречулевич, яку А. Лотоцький назвав „широю”, хоча й з елементами подільської говірки? Придивімося хіба до взірців Гречулевичевої мови в його „канонічних” казаннях 1849 р. [Гречулевич, 1849] та *Беседах* 1852 р. [Гречулевич, 1852а; 1852б]. Крім того, що всі ці твори були надруковані „ярижкою”, перше, що впадає в очі, це невелика кількість церковнослов’янських граматичних форм. Засвідчено лише до двадцяти прикметників на зразок *тяготющий, грядущого, сядящи, выдымый*, чії основи звичайно є зукраїнізованими. Натомість у В. Гречулевича можна натрапити на велику кількість церковнослов’янських лексичних одиниць, частина з яких має російсько-церковнослов’янське походження. Наведімо кілька прикладів: *блаженство, спасеніє, обищаніє, помилованіє, спасытель, прегрешенія, невіжда, боголипно, вниманіє, гласъ, черево, превожделинного, животъ* абощо.

Інша цікава прикмета ідіолекту В. Гречулевича полягає в тім, що більшість таких церковнослов’янзмів автор тлумачить засобами місце-

² Насправді йшлося про тринадцять мільйонів [Гречулевич, 1857, с. vi].

вої подільської говірки. Часто-густо він уживає говіркову форму поруч із церковнослов'янською або навіть зросійщеною книжною формою, незрозумілою для українського читача (слухача). До такого засобу вдавалися релігійні полемісти середньоукраїнської доби, приміром, Михайло Андрелла Оросвигівський, захисник православ'я на Закарпатті наприкінці XVII ст. [Danylenko, 2008b]. В. Гречулевич подає такі тлумачні синоніми або парами, або цілими рядами заради пояснення понять та ймовірного вишколу ораторських навичок. Ось деякі з таких пар: *искренно* ~ *щиро*, *храмъ* ~ *помішканье*, *ныщета* ~ *бидність*, *нищота* ~ *бидность*, *пропавший (сынъ)* ~ *блудный*, *жизнь* ~ *животь*, *батько* ~ *отець*, *лядащи* ~ *линьви*, *працювати* ~ *трудытыся*, *алчуци* ~ *жаждуци*, *батько* ~ *отець*, *помірковано* ~ *осторожно*, *балвохвальци* ~ *идолопоклонники*, *до гори* ~ *до неба* тощо. А оце більші ряди синонімів: *грабытель* ~ *рабивныкъ* ~ *розбійникъ*, *процентъ* ~ *интересь* ~ *лыхва* або *волшебныкы* ~ *чаривныкы* ~ *ворожбыты* ~ *знахары*. У деяких місцях В. Гречулевич просто перекладає церковнослов'янські фрази, як-от: “*Не вѣсти, чесо просити*”, *сами не знаете, чого просыте*. Цікаво, що варіативність так само трапляється серед граматичних форм, як-от *поприятельску* поруч із *по-приятельский*; таке хитання в царині граматичних форм було властиве більшості наддніпрянських письменників у другій половині XIX ст. [Гриценко, 2007, с. 28].

Мова В. Гречулевича насичена говірковими формами, які, певна річ, не суперечили народнорозмовній основі нового літературного стандарту, що його плекали від часів Івана Котляревського в підросійській Україні, а згодом і на українських теренах австрійсько-угорської імперії. З таких говіркових форм можна навести бодай такі лексеми, як-от: *сварка*, *колот*, *кухоль*, *шахрайство*, *пекло*, *лакомытыся*, *згажатыся*, *збытно*, *зобыльно* й багато інших форм, зокрема й запозичених із польської мови через наддністрянські діалекти, пор. *трафляється*, *трафыця*, *хоць* проти *хочь* [Витвицький, с. 47, 298]. З-поміж інших говіркових елементів назвімо ще *одъ* проты *отъ*, *надгорода*, *штыры* поруч із *четыре* та *чотыры*, *тогда*, *бенькеты*, *ничогисинько* абощо. Утім, найбільш характеристичними в мові В. Гречулевича є діалектні граматичні форми. Ідеться передусім про енклітичні форми допоміжного дієслова *бути* та рухому частку *ся* [Danylenko, 2012]. В. Гречулевич, здається, вважав їх за „нормативні” у своєму стандарті літературної мови. Наведімо деякі з них: *видибравысь*, *объяснывымъ*, *повыннисьмо* проти *повынни мы*, *повыннося хрестыты*, *абысьмо не убивалы*, *абысьмося любылы*, *каторуюмъ прочитавъ* та багато інших. Серед інших говіркових одиниць, що не ввійшли до нової літературної мови, варто згадати форми найвищого ступеня із

формантом *-ійи-* на зразок *давнійший, яснійше* проти *гришницьий*, які були поширені, хоча й з певними хитаннями, в мові більшості наддніпрянських письменників [Тимошенко, 1971, с. 204–205; Danulyenko, 2016b, с. 365]. У мові В. Гречулевича можна натрапити так само на аналітичні форми майбутнього часу з допоміжним дієсловом *яти* ‘брати’, наприклад: *матымуть, матымешь* тощо.

Підсумовуючи, мові В. Гречулевича притаманне вживання рівнобіжних (синонімічних) засобів, які належать до різних стилістичних реєстрів – книжного та говірково-говірного. На перший погляд, мовна програма В. Гречулевича виглядає анахронічною, навіть закоріненою в бароковій традиції, що її можна легко відстежити в мові Михайла Андрелли та інших українських письменників середньої доби. Але, якщо придивитись уважніше, Гречулевичева мова засвідчує тенденцію до якомога послідовнішого, хоча й місцями неоконкретного, використання говіркових засобів як основи нової літературної мови.

У 1863 р. в переддень прийняття Валуєвського циркуляру в підросійській Україні в друкарні Харківського університету встигли надрукувати, звісно, з використанням „ярижки”, *Поучения на малоросийском языке* І. Бабченка [Бабченко, 1863]³. Це видання можна вважати за надзвичайну подію в мовотворчій активності наддніпрянських священників. Окрім того, що ці казання з’явилися на землях Слобідської України, найбільш уражених процесами російщення, їхня мова, попри позірну „суміш” різноманітних елементів, виявила такі говіркові риси, які відповідали основним тенденціям у розвитку нової літературної мови; остання, як відомо, спиралася переважно на південно-східних говорах та певному синтезі літературних традицій, плеканих в різних частинах України [Danulyenko, 2008b].

Як у В. Гречулевича, Бабченкові казання відкриваються коротенькою передмовою [Бабченко, 1863, с. iii, iv], чиї основні положення можна звести до таких. По-перше, слова Божі до малоросійських парафіян можна донести лише з використанням „рідної, близької серцеві” мови, яка є для них „загальнозрозумілою” (*общепонятный языкъ*). По-друге, вживання української мови у пропонованому виданні підкріплене тим, що, згідно із Павлом

³ Відомостей про цього православного священика залишилось обмаль, навіть ніяких, якщо говорити про доступні ширшому загальному україномовні видання [пор. Німчук, 2005, с. 25]. Скажімо, годі знайти згадку про І. Бабченка у словниковій частині *Енциклопедії Українознавства*. Натомість в *Encyclopedia of Ukraine* ім’я І. Бабченка згадується лишень побіжно поруч з ім’ям В. Гречулевича в гаслі про розвиток гомілетичної традиції в Україні [EU, т. 2, с. 214].

Йозифом Шафариком, православних християн, які говорять українською мовою, аж „тринадцять мільйонів”, а казань цією мовою звичайно бракує.

Мовна тканина Бабченкових казань виглядає, як ми сказали, мішаною, навіть „суржиковою”, хоча це може бути тільки перше анахронічне враження від ідіостилію перекладача⁴. Скажімо, в тексті *Поучений* можна натрапити на значну кількість церковнослов'янських прикметникових форм, які або зберігають давні особливості, або ж постають в зукраїнізованому вигляді, пор. *грядущого, живущих, искупивший, вводящая, всезнающего, всевидящего, воскресити, спасение*. Зросійщених форм так само більше, ніж подостатньо: *покаяние, исцеление, изличенья, терпелыво, ликарство, началство, запрещае, вмисто того, чоловіколюдіе, почты*, пор. *малороссіянской языкъ*. Утім, в мові І. Бабченка переважають-таки питомі південно-східні елементи як в лексиці, так і морфосинтаксі. Наприклад, серед лексичних одиниць, які виявляють питомі фонологічні риси, неспотворені „ярижкою”, варто назвати такі: *завзятисть, ослобоньты, прыробыты, навчаты, чоловікъ, кожный, время, ученылы, котрый, грихъ, великого, нашего, завсигда* тощо. Граматичні форми побудовані за взірцями, які домінують у сучасній українській літературній мові. На відміну від Гречулевичевих дієслівних форм на *-ова-*, в І. Бабченка натрапляємо тільки на дієслова з *-ува-*, пор. *торгуваты, пользуватыся, гордуваты, пылнуваты*. Одна з рідкісних форм у тексті казань запозичена, здається, з простої мови попередньої (гетьманської) доби. Це – колишня перфектна форма *началысте* із рефлексом допоміжного дієслова наприкінці слова замість претерита *началы*. Ступені порівняння так само південно-східні, пор. *вишчого, найдорожій, найпотребнища, найглавнищій, найстарищій*, також *бідший* тощо [Danylenko, 2016b, с. 365]. Однією з найрепрезентативніших рис ідіолекту І. Бабченка є суфіксальне подвоєння приголосних в іменниках середнього роду на *-а/-я*; цікаво, що таке подвоєння охоплює не тільки питомі говірні або говіркові одиниці, але й словоформи церковнослов'янського походження, пор. *спасенья* проти *спасение, навченья, изличенья, благохвалення, старшенствуванья, житья, жытьтя* проти *жисть*. Наостанок треба відзначити, що І. Бабченко часто-густо вдається до афористичних та фразеологічних виразів різного рівня, як-от: *вира безъ диль мертва есть* або *на все свій часъ и на все свое время*.

Назагал, мова І. Бабченка справляє подвійне враження. З одного боку, вона рясніє мішанкою, яка нагадує те, що його звикли називати „сур-

⁴ Щодо хронологічних і просторових чинників у потрактуванні мішаного дискурсу – „суржик” та „язычіє” – української мови, див. нашу працю [Danylenko, 2016a].

жиком” [Danylenko, 2016a]. Проте, з другого боку, це аж ніяк не суржик – попри невелику кількість росіянізмів в мові *Поучений*, ідеться передусім про такі елементи, які здавна входили в говірний стандарт простої мови, вживаної в XVIII ст. на теренах Гетьманщини [Danylenko, 2008b, с. 65–66; 2011]. В І. Бабченка лише змінилась їхня статистика та зовнішнє вбрання (фонетика) – побільшало зросійщених церковнослов’янських слів на тлі давніх українських церковнослов’янізмів та, що найважливіше, питомих південно-східних елементів. Отже, на відміну від барокового різнобарв’я мови Гречулевичевих казань, мова І. Бабченка, будучи писемним взірцем південно-східного (слобідського) говору, виявилася, як здається, ближчою до майбутнього стандарту української літературної мови. Утім, злитися з ним у майбутньому вона навряд чи б змогла – надто важким був тягар російсько-церковнослов’янських та зросійщених елементів в ідіолекті І. Бабченка.

Натомість за взірцеву, з погляду переважання одиниць над зросійщеними або церковнослов’янськими, можна вважати мову *Оповідань зі Святого Письма* протоєрея С. Опатовича [Опатович, 1863]. Цей твір, дозволений до друку Духовною цензурою 13 квітня 1863 р., з’явився мало не одночасно з *Поученнями* І. Бабченка. За деякими відомостями, С. Опатович підготував наступні випуски своїх оповідань, але їх друк через Валуєвський циркуляр було відкладено й пізніше не відновлено, хоча перший випуск було передруковано 1874 р. [Правда, 29]. Деяку інформацію про подвижницьку діяльність С. Опатовича та його зв’язки з українською громадою Петербурга можна знайти в різних енциклопедичних виданнях [ЕУ, т. 5, с. 1857; ЕУ, т. 3, с. 699]. В усіх дописах про С. Опатовича схвально згадувалась мова його *Оповідань*. Наприклад, в некролозі 1892 р. сказано, що „автор майстерно використовує мову”, якій притаманний „удатний вибір термінів й образів” [В.Б., 1892, с. 402]. Такий самий позитивний відгук на Опатовичеву мову можна знайти в літературному огляді, вміщеному в одному з чисел галицького часопису „Правда” за 1875 р. Розглянувши 12 книжок, виданих у підросійській Україні 1874 р., редакція часопису відзначила, що новітня мова, зокрема й галицька, часто-густо перенасичена „провінціалізмами” та кованими словами, чого не можна сказати про „прекрасну мову” Т. Шевченка, Марка Вовчка та Івана Нечуя-Левицького [Правда, с. 29]. Цікаво, що в згадці про друге видання *Оповідань* С. Опатовича, що з’явилося попри утиски царської цензури, редакція визнала, що „спосіб представлення [в цій книжці] є легкий і ясний, мова добра [Правда, с. 29].

Побіжний перегляд мови С. Опатовича дозволяє погодитись з відгуками дописувачів, які походили з обох історичних частин України. Почнімо з того,

що в мові С. Опатовича, у ґрунті речі, годі віднайти церковнослов'янзми. Вірніше вони спорадично трапляються, але переважно у зросійщеному вигляді, як-от: *воздухъ*, що його вживали пізніше, наприклад, П. Куліш та Михайло Старицький у своїх перекладах у процесі створення високого стилю [Danylenko, 2016, с. 348–349], пор. також *тварі, звіръ, благословеніє* проти зукраїнізованого *воскресення*, а також *скотина, гадина, звірина*. Натомість текст *Оповідань* перенасичений говірними та говірковими елементами, зокрема зменшувально-пестливими та (зрідка) народно-пісненими формами на зразок *гарненько, низенько, тутечки, нічогісінько, цілісенька (земля) та усе живеє*. Таких форм не цуралися й інші письменники, які орієнтувалися на народнорозмовну основу писемної мови в ХІХ ст. Більшість таких говірно-говіркових форм увійшли до складу сучасної літературної мови, як-от: *хмара, погожий день, суходіл, кругозір, вохкий, річка, хата, силоміць, соляний стовп, хутко, челядинець* проти *челядникъ, попоісти* й багато інших; додаймо давнє запозичення з польської *гвалть* (без відзначення проривного *t/kz*). Впадає в око так само використання означальних підрядних зі сполучником *що*, пор. *гадина, що повзає по землі* або *одвезить ту пшеницю, що купили* (без анафоричного займенника). Прикметно, що В. Гречулевич та І. Бабченко вживають підрядні означальні за допомогою *кот(о)рый*.

Поруч із говірковими формами, які увійшли до складу стандарту нової літературної мови, в тексті *Оповідань* С. Опатовича можна віднайти „регіональні відхилення”, властиві північноукраїнським говорам Волинського Полісся й, загалом, давнішої літературній традиції, збереженій, наприклад, у мові Івана Некрашевича [Danylenko, 2008b]. З-поміж таких „відхилень” треба назвати подвоєння приголосного в іменниках середнього роду на *-e*, пор. *творінне, насінне, оружжє, камінне* проти *нещастє*, дієслова із суфіксом *-ова-*, як-от: *пильновавъ, бідовавъ, опановавъ, вгамовало* проти *празникувати, купувати* та деякі інші. Серед регіоналізмів фонетичного взірця привертає увагу одночасний вияв фонем *u/i* в формах на кшталт *назбирали, помірати, приймати, до хорімъ*, що так само властиво мові Т. Шевченка та П. Куліша; сюди ж можна додати форму *міні*, яку так само використовували, наприклад, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, але не Т. Шевченко [Danylenko, 2016b, с. 186, 302–303; Тимошенко, 1969, с. 107; 2013, с. 111]. Послідовніше, ніж у В. Гречулевича, (най)вищий ступінь порівняння прикметників та дієприслівників утворюється з допомогою суфікса *-ійш-*, пор. *слабійший, сильнійший, милійший, скорійше* та інші подібні форми, вживані ще П. Кулішем, але вже не Т. Шевченком [Тимошенко, 2013, с. 107].

Отже, мова С. Опатовича становить собою, як уже зазначалося, мало не взірцевий приклад використання діалектних та говіркових елементів як основи нового стандарту української літературної мови. Навіть у тексті релігійного змісту С. Опатович не надуживає церковнослов'янськими формами. Щоправда, вони вряди-годи проникають до діалектно-говірного нарративу *Оповідань*, але в шатах чи то великоросійських, чи то здавна зукраїнізованих на кшталт тих, що їх використовував Т. Шевченко.

Підсумовуючи, ідіолекти наддніпрянських православних священиків можна тентативно розташувати на шкалі нормалізованості нової літературної мови в такий спосіб. По краях шкали – ідіолекти В. Гречулевича та І. Бабченка, а ідіолект С. Опатовича – в центрі, адже він найбільш наближений до нової літературної української мови. Назагал, внесок православних священиків у розбудову нової літературної мови був значним і, як ми показали [Danylenko, 2016b, с. 109–152], має всі підстави змагатися зі схожим внеском греко-католицьких священиків на західноукраїнських землях в складі Австро-Угорщини. А якщо взяти до уваги увесь масив виданих гомілетичних творів на підросійській Україні до заборони українського слова, то можна навіть припустити, що наддніпрянські священики зробили набагато більше, ніж греко-католицьке священство в розбудову народнорозмовного стандарту української літературної мови. Утім, це є тема подальших дослідів у ділянці українських гомілетичних творів.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- Витвицький – *Словник польсько-церковнослов'янсько-український Теодора Витвицького з половини XIX сторіччя*, 1997, Й. Дзендзелівський, опрац. і підгот. до друку, Я. Рігер, наук. ред., Semper, Варшава.
- ЕУ – *Енциклопедія українознавства, Словникова частина*, 1966, т. 2, Молоде Життя, Париж, Нью-Йорк, 1955–1957; т. 5, Молоде Життя, Париж, Нью-Йорк.
- EU – *Encyclopedia of Ukraine*, 1988, vol. 2: G–K, V. Kubijovyč, ed., University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London; 1993, vol. 3: L–P, Struk Danylo H., ed., University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London.
- Правда – „Правда. Письмо літературно-політичне”, 1875, рочник VIII-й, Друкарня товариства ім. Шевченка, Львів.

БІБЛІОГРАФІЯ

- БАБЧЕНКО Іоаннъ, 1863, *Поученія на малоросійскомъ языкъ*, Университетская Типографія, Харьковь.
- В.Б., 1892, *Протоіерей С.И. Опатович*, „Киевская старина”, кн. 6, с. 438–443.
- ГРЕЧУЛЕВИЧЪ Василій, 1849, *Проповѣди, на малоросійскомъ языкъ*, Типографія Карла Крайя, Санктпетербургъ.
- ГРЕЧУЛЕВИЧЪ Василій, 1852, *Бесѣды катихизическія, на девять блаженствъ евангельскихъ [а] и десять заповѣдей Божіихъ [б]*, Типографія Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, Санктпетербургъ, с. 3–25, 3–49.
- ГРЕЧУЛЕВИЧЪ Василій, 1857, *Проповѣди, на малоросійскомъ языкъ*, изданіе второе, исправленное, Типографія Александра Якобсона, Санктпетербургъ.
- ГРИЦЕНКО Павло, 2007, *Ідіолект і текст, Лінгвостилістика: об’єкт – стиль, мета – оцінка*, „Збірник наукових праць НАН України”, Інститут української мови, Київ, с. 16–43.
- ДАНИЛЕНКО Андрій, 2013, *Українська Біблія і валуєвський циркуляр 1863 р.*, „Українська мова”, № 4, с. 3–21.
- ДАНИЛЕНКО Андрій, 2018, *Куліш про мову та децю про мову Куліша*, „Українська мова” (у друці).
- КОШЕЛЬ Олексій М., 2007, *Василь Якович Гречулевич – священик, діяч українського національного відродження, Освіта, наука і культура на Поділлі*, „Збірник наукових праць”, т. 9: *Матеріали п’ятого круглого столу „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”*, Кам’янець-Подільський державний університет, Кам’янець-Подільський, с. 16–19.
- ЛОТОЦКИЙ Антонъ, 1900, *Памяти протоіерея В.Я. Гречулевича*, „Киевская старина”, кн. 6, с. 279–287.
- НАХЛІК Євген, 2007, *Життя Пантелеймона Куліша. Наукова біографія*, т. 1, Український письменник, Київ.
- НІМЧУК Василь, 2005, *Українські переклади Святого Письма*, в: М. Moser, Hrsg., *Das Ukrainische als Kirchensprache. Українська мова в церквах*, LiT, Wien, S. 15–64.
- ОПАТОВИЧЪ Стефанъ, 1863, *Оповідана зъ святаго писаниа*, вип. 1, Печатня Императорской академіи наукъ, Петербургъ.
- ТИМОШЕНКО Петро Д., 1969, *Морфологічні риси мови творів Шевченка (займенник)*, „Збірник праць шістнадцятої наукової шевченківської конференції”, Наукова думка, Київ.

- ТИМОШЕНКО Петро Д., 1971, *Морфологічні риси мови творів Шевченка (прикметникові та споріднені з ними займенникові, дієприкметникові і числівникові форми)*, „Збірник праць вісімнадцятої наукової шевченківської конференції”, Наукова думка, Київ.
- ТИМОШЕНКО Петро Д., 2013, *Студії над мовою Тараса Шевченка*, Інститут української мови НАН України, Київ.
- DANYLENKO Andrii, 2008a, *Polemics without polemics: Muxajlo Andrella in Ruthenian (Ukrainian) literary space*, “*Studia Slavica Hungarica*”, № 53(1), pp. 12–46.
- DANYLENKO Andrii, 2008b, *The new Ukrainian standard language (1798) – between tradition and innovation*, in: Ch.Y. Bethin, ed., *American Contributions to the 14th Congress of Slavists in Ohrid, Macedonia, 2008*, vol. 1: *Linguistics*, Slavica Publishers, Bloomington, pp. 59–74.
- DANYLENKO Andrii, 2011, *Mykola Khanenko: “With a dispatch of seven cucumbers fresh...”: A case study of linguistic mentality in the eighteenth-century Hetmanate*, “*Harvard Ukrainian Studies*”, vol. 29(1–4) (2007): *Ukrainian Philology and Linguistics in the Twenty-first Century*, ed. by Michael S. Flier, pp. 225–256.
- DANYLENKO Andrii, 2012, *Auxiliary clitics in Southwest Ukrainian: questions of chronology, areal distribution, and grammaticalization*, “*Journal of Slavic Linguistics*”, № 20(1), pp. 3–34.
- DANYLENKO Andrii, 2016a, *Iazychie and Surzhyk: mixing languages and identities in the Ukrainian borderlands*, in: T. Kamusella et al., eds., *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*, Palgrave Macmillan, New York, pp. 81–100.
- DANYLENKO Andrii, 2016b, *From the Bible to Shakespeare. Pantelejmon Kuliš 1819–1897) and the Formation of Literary Ukrainian*, Academic Studies Press, Boston.
- MOSER Michael, 2012, *Clerics and laymen in the history of Modern Standard Ukrainian*, “*Journal of Ukrainian Studies*”, № 37, pp. 41–62.
- REMY Johannes, 2016, *Brothers or enemies. The Ukrainian National Movement and Russia from the 1840s to the 1870s*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London.

*Andrii Danilenko***O WKŁADZIE UKRAIŃSKICH KAPŁANÓW PRAWOSŁAWNYCH
W ROZWÓJ UKRAIŃSKIEGO JĘZYKA LITERACKIEGO W XIX WIEKU**

Streszczenie

Artykuł dotyczy wkładu trzech ukraińskich kapłanów prawosławnych, Wasyla Hreczułowycza (1791–1870), Stefana Opatowycza (1832–1892) oraz Ioanna Babczenki (?–?), w rozwój ukraińskiego języka literackiego w połowie XIX wieku. Szczegółowo omówiony został język zbiorów ich kazań i innych prac homiletycznych, opublikowanych przed cyrkularzem Wałujewa z 1863 r. na rosyjskiej Ukrainie. Analizie poddano cechy ich idiolektów opartych na języku ojczystym, które autor artykułu zaproponował umieścić na skali normalizacji języka ukraińskiego w XIX wieku. Zauważono, że idiolekt wielebnego Opatowycza jest najbliższy współczesnemu językowi ukraińskiemu. Autor stwierdza, że wkład ukraińskich kapłanów prawosławnych znad Dniepru w rozwój ukraińskiego języka literackiego może z łatwością konkurować z podobnym wkładem księży greckokatolickich na zachodnich ziemiach monarchii austro-węgierskiej.

**ON THE CONTRIBUTION OF DNEIPER UKRAINE ORTHODOX PRIESTS
TO THE FORMATION OF LITERARY UKRAINIAN IN THE 19TH CENTURY**

Summary

The article deals with the contribution of three Ukrainian Orthodox priests, Vasyl Hrechulevych (1791–1870), Stefan Opatovych (1832–1892), and Ioann Babchenko (?–?), to the formation of literary Ukrainian in the mid-19th century. The author analyzes the language of the collections of sermons and other homiletic works which were published before the Valuev Circular of 1863 in Russian-ruled Ukraine. Looking into the features of their vernacular-based idiolects, the author offers to posit their idiolects on the scale of the normalization of written Ukrainian in the 19th c.; he argues in particular that Reverend Opatovych's idiolect is the closest to the vernacular standard of modern Ukrainian. The author proves that the contribution of the Dnieper Ukraine Orthodox priests to the formation of literary Ukrainian is fully commensurate with that of Greek-Catholic priests in Austria-Hungary.